

بررسی مقایسه‌ای اختلال‌های عاطفی - رفتاری و عملکرد تحصیلی کودکان ۷ تا ۱۱ ساله محروم از پدر و عادی

Comparison Study of Affective-Behavioral Disorders and Academic Performance between Fatherless and Normal 7-11 Years Old Children

تاریخ پذیرش: ۸۸/۱۰/۱۰

تاریخ دریافت: ۸۸/۶/۳۰

Pourahmadi, E. * M.A., Jalali, M. M.A.,
Abedin, A. R. Ph.D., Roshan-Chesli, R.
Ph.D.

الناز پوراحمدی*، محسن جلالی**، علیرضا عابدین***،
رسول روشن چسلی****

Abstract

Introduction: The purpose of this study is to appraise the Affective-Behavioral Disorders and Academic Performance in fatherless and normal 7-11 year old children in Tehran.

Method: The method of this study is Ex Post Facto with statistical community of all boys and girls students in Tehran elementary schools. A number of 240 students were randomly selected as the subjects of the study and divided in two groups consists of 120 fatherless and 120 normal children (60 girls and 60 boys in each group). In the next phase, Child Behavioral Check List (CBCL) completed by the mothers of both groups (N=240). The Average end of the students considered as Children Academic Performance. Finally, obtained data by descriptive statistics and t-test of independent samples were analyzed.

Results: The results indicate a significant difference in favor of fatherless students in total score of Affective-Behavioral Disorders, externalized disorders, and internalized disorders. The fatherless students also significantly differed in subscales of affective, anxiety/depression, somatic, and oppositional defiant problems but no significant difference was observed between the two groups in subscales of attention deficit hyperactivity and conduct problems. Furthermore, academic performance of fatherless students was lower than normal students. Gender comparison in the fatherless group showed a significant difference in subscales of anxiety/depression problems in favor of girls and oppositional defiant problems in favor of boys but no significant difference was observed between the two groups in other subscales.

Conclusion: The results indicate that fatherless children are susceptible to various kinds of affective-Behavioral Disorders such as anxiety, Depression, Physical symptoms, and oppositional defiant problems and weakness in academic performance.

Keywords: Affective-Behavioral Disorders, Academic Performance, Fatherless, Children.

چکیده

مقدمه: پژوهش حاضر با هدف مطالعه و بررسی اختلال‌های عاطفی- رفتاری و عملکرد تحصیلی کودکان ۷ تا ۱۱ ساله محروم از پدر و عادی شهر تهران طراحی و اجرا شد.

روش: روش پژوهش حاضر پس رویدادی بوده و جامعه آماری آن را کلیه دانش آموزان پسر و دختر ۷ تا ۱۱ ساله مقطع ابتدایی شهر تهران تشکیل می‌دهند. جمع آوری نمونه، در دو مرحله انجام گرفت و در نهایت ۲۴۰ دانش آموز شامل ۱۲۰ نفر (۶۰ دختر و ۶۰ پسر) که پدرشان فوت کرده و مادر به تنهایی سرپرستی آنها را برعهده داشت و ۱۲۰ نفر از همکلاسی‌های آنها (۶۰ دختر و ۶۰ پسر) که با هر دو والدشان زندگی می‌کردند، به عنوان نمونه پژوهش انتخاب شدند. در مرحله بعد، پرسشنامه فهرست رفتاری کودک (CBCL) بر روی مادران گروه نمونه (N=240) اجرا شد. همچنین معدل پایان سال کودکان به عنوان ملاک عملکرد تحصیلی آنها در نظر گرفته شد. در نهایت داده‌های به دست آمده با استفاده از شاخصهای توصیفی و نیز آزمون t برای مقایسه میانگین گروه‌های مستقل مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند.

یافته‌ها: تحلیل داده‌ها نشان داد که بین کودکان محروم از پدر و عادی در نمره کلی اختلال‌های عاطفی- رفتاری، نمره کلی اختلال‌های برونی سازی شده و اختلال‌های درونی سازی شده، به نفع کودکان محروم از پدر، تفاوت معنی‌داری وجود دارد. همچنین بین دو گروه در زیرمقیاس‌های مشکلات عاطفی، اضطرابی، بدنی و نافرمانی مقابله‌ای، تفاوت معناداری به دست آمد، اما در زیرمقیاس‌های مشکلات نارسایی توجه/ فزون کنشی و مشکلات رفتار هنجاری تفاوت معنی‌داری وجود نداشت. همچنین نتایج نشان داد که عملکرد تحصیلی کودکان محروم از پدر پایین‌تر از کودکان عادی است. تحلیل نتایج دو جنس در گروه محروم از پدر نیز نشان داد که بین دخترها و پسرهای محروم از پدر در زیرمقیاس‌های مشکلات اضطرابی، و نافرمانی مقابله‌ای، تفاوت معناداری وجود دارد. اما در سایر متغیرهای مورد بررسی بین دو جنس تفاوت معناداری یافت نشد.

نتیجه‌گیری: نتایج نشان می‌دهند که کودکان محروم از پدر بیش از کودکان عادی مستعد انواع اختلال‌های عاطفی- رفتاری (از جمله مشکلات اضطرابی، افسردگی، مشکلات بدنی، اختلال نافرمانی مقابله‌ای) و ضعف در عملکرد تحصیلی هستند.

واژه‌های کلیدی: اختلال‌های عاطفی- رفتاری، عملکرد تحصیلی، محروم از پدر، کودکان.

*Correspondence E-mail:
empj1359@yahoo.com

* نویسنده مسئول: مدرس دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندر گز، ایران

** عضو هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد بندر گز، ایران

*** گروه روان شناسی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران

**** گروه روانشناسی دانشگاه شاهد، تهران، ایران

مقدمه

دهه‌های اخیر توجه بسیاری از محققین علوم تربیتی و روان‌شناسی را جلب کرده، به طوری که در خلال سالهای ۱۹۷۴ تا ۱۹۹۸ حدود ۳۴۵ مقاله در این خصوص در مجلات روان‌شناختی منتشر شده است. فقدان پدر از جمله شرایط خاص خانوادگی است که می‌تواند به عنوان یک متغیر مهم محیطی به طور مستقیم و غیر مستقیم اثرهای ویژه‌ای بر رشد عمومی و ابعاد مختلف رفتار کودک در زمینه سلامت جسمانی، روانی و عملکرد تحصیلی داشته باشد [۸]. تأثیر فقدان پدر بر شخصیت، سازگاری و سلامت روانی کودکان، از جمله موضوعات مهمی است که در خصوص کودکان محروم از پدر مورد توجه بوده است و تحقیقات متعددی نیز در این زمینه صورت گرفته است [۷]. نتایج اکثر پژوهش‌ها نشان می‌دهند که در مقایسه با کودکان عادی، کودکان فاقد پدر در بسیاری از ابعاد، به ویژه انگیزه پیشرفت، برتری‌جویی و علاقه به کسب مهارت، پشتکار و استقامت و تحمل وقایع منفی زندگی، نارسایی‌ها و ضعف‌هایی نشان می‌دهند. همچنین کودکان فاقد پدر عزت نفس پایین‌تری داشته و در به تأخیر انداختن نیازها تحمل کمتری دارند، لذا مهارت‌های مقابله اجتماعی آنها نیز پایین‌تر بوده و فراوانی اضطراب و افسردگی و رخداد حالات عصبی و خودکشی در آنها بالاتر می‌باشد [۹، ۱۰، ۱۱]. هرزوک در سال ۱۹۹۳ با تأکید بر نقش پدر در فرایند رشد اجتماعی و شخصیتی کودکان از نشانگان گرسنگی پدر که کودکان محروم از پدر دچار آن می‌شوند یاد می‌کند. در این حالت فرزندان برای تنظیم متناسب پرخاشگری خویش نسبت به دیگران، نیازمند بزرگسالان مذکر می‌باشند، چیزی که اکثر کودکان فاقد پدر از آن محرومند [۱۲]. بسیاری از پژوهش‌های صورت گرفته در ارتباط با کودکان و نوجوانان نشان داده‌اند که فقدان پدر به بروز و تشدید مشکلات و اختلالات عاطفی - رفتاری در آنها می‌انجامد [۱۰، ۱۱، ۱۳]. هربرت [۱۴] در پژوهش خود نشان داد که نزدیک به ۹۰٪ بزهکاران

خانواده مهمترین نهاد اجتماعی در جوامع انسانی بوده و از نظر تکوین شخصیت و پرورش آن در فرزندان و همچنین سازگاری بعدی فرد با جامعه دارای آثار وسیعی می‌باشد. پدر و مادر دو رکن اساسی خانواده هستند که با به وجود آوردن محیطی امن و سالم، رشد روانی فرزندان خود را میسر می‌سازند [۱]. لذا عدم حضور هر یک از والدین در محیط خانواده تعادل آن را بر هم زده و آثاری سوئی بر رشد طبیعی فرزندان می‌گذارد. شناخت نحوه تأثیر والدین بر کودکان و بررسی نقش هر یک از آنان در روند رشد روانی - اجتماعی و شخصیتی کودکان و نوجوانان همواره مورد توجه روان‌شناسان و جامعه‌شناسان بوده است [۲]. در این زمینه، در طی دهه‌های گذشته، بیشتر بر نقش مادر در پرورش فرزندان تأکید شده، در حالی که اخیراً اهمیت نقش پدر نیز شناخته شده و در پژوهش‌های متعدد بر اهمیت حضور پدر در خانواده و نقش وی در سلامت روانی کودکان تأکید شده است [۳]. پدر نقش مهمی در خانواده داشته و حضور وی در رشد عاطفی - اجتماعی کودکان بسیار مؤثر است. پدرانی که ارتباط مثبت و مؤثری با کودکانشان داشته، زمان بیشتری را با آنها می‌گذرانند و ارتباط گرم و نزدیکی با آنها دارند، دارای فرزندان با مشکلات رفتاری کمتر، رفتار اجتماعی قابل قبول‌تر [۴] و احساس کفایت تحصیلی و پیشرفت تحصیلی بالاتری هستند [۵]. روند وابستگی کودکان به پدران از سال اول زندگی شکل گرفته و طی سال‌های بعد تشدید می‌شود. حضور پدر طی این سال‌ها در کنار کودک، منجر به رشد توجه و تمرکز، انضباط عاطفی و شناخت اجتماعی در فرزندان شده [۶]، به افزایش سازگاری و کاهش پرخاشگری در پسران و کاهش اضطراب و افسردگی در دختران و پسران منجر می‌شود و در جهت گیری جنسی مناسب آنها نیز نقش مهمی را ایفا می‌کند [۷]. لذا از دست دادن پدر طی این سال‌ها می‌تواند لطمات جبران‌ناپذیری بر سلامت روانی کودکان وارد سازد. مسأله فقدان پدر طی

بسیاری نیز به بررسی پیشرفت تحصیلی فرزندان خانواده‌های فاقد پدر پرداخته‌اند. نتایج این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که فرزندان خانواده‌های عادی از نظر پیشرفت تحصیلی به طور معنی‌داری برتر از فرزندان خانواده‌های تک والدینی (تنها مادر) هستند [۲۰، ۸]. [۲۱]. استور و همکاران در پژوهش خود در سال ۱۹۹۱ نیز نشان دادند که فرزندان خانواده‌های فاقد پدر یا دارای ناپدیری انتظارات تحصیلی و کنترل فعالیت تحصیلی کمتری در مقایسه با کودکان دارای پدر و مادر تنی داشته‌اند [۲۲]. در مطالعه‌ای دیگر در همین راستا، مک‌لاناها و سندفور [۲۳] در بررسی بیش از ۳۵۰۰۰ کودک ادعا نمودند که کودکان فاقد پدر نسبت به کودکان واجد پدر دارای تمایل تحصیلی کمتر و شکست تحصیلی بیشتر بوده‌اند. در مجموع کودکانی که پدر واقعی خود را از دست می‌دهند، عملکرد بدتری در مدرسه دارند، نمرات پایین‌تری می‌گیرند و اعتماد به نفس تحصیلی پایین‌تری نسبت به کودکانی که با پدر و مادر واقعی زندگی می‌کنند، دارند [۲۴]. توجه به نتایج پژوهش‌های متعدد نشان می‌دهد که فقدان پدر می‌تواند در شکل‌گیری شخصیت کودکان و نوجوانان تأثیر عمده داشته و صدمات جبران‌ناپذیری را بر سلامت روانی و عملکرد تحصیلی آنها وارد آورد. برای کاهش دادن آثار روانی فقدان پدر بر کودکان و نوجوانان، لازم است شناخت کاملی از این اثرات منفی به دست آید. با وجود انواع پژوهش‌های صورت گرفته در این زمینه در ایران، پژوهشی که در آن به بررسی مشکلات و اختلال‌های عاطفی-رفتاری به صورت گسترده (با در نظر گرفتن طیف اختلالات درونی‌سازی شده و برونی‌سازی شده) و به ویژه در گروه کودکان دبستانی محروم از پدر پرداخته شده باشد، محدود است. لذا پژوهش حاضر در همین راستا و با هدف بررسی مقایسه‌ای اختلال‌های عاطفی-رفتاری و عملکرد تحصیلی کودکان ۷ تا ۱۱ ساله محروم از پدر و عادی شهر تهران طراحی شده است.

روش

نوجوانان از خانواده‌هایی هستند که سرپرستی آنها تنها به عهده مادر است. رنه [۱۵] نیز با بررسی ۶۴۲ کودک شش تا ۱۲ ساله که پدرشان غایب بود، نشان داد که پرخاشگری، بیش‌فعالی و اضطراب در گروه محروم از پدر شایع‌تر از گروه عادی می‌باشد. آلان نیز در پژوهش خود در سال ۲۰۰۰ به نتایج مشابهی دست یافت [۹]. کری و همکاران [۱۶] در پژوهشی که بر روی ۱۴۹۳ نوجوان ۱۴ تا ۲۰ ساله محروم از پدر انجام دادند، رشد نایافتگی روانی، پرخاشگری، اختلال کنترل تکانه، عدم سازگاری با همسالان و نیز توانایی شناختی پایین‌تر را در این گروه نسبت به کودکان عادی گزارش کردند. در همین راستا ویلیامز و رادین [۱۷] در پژوهش دیگری نشان دادند که احتمال بروز رفتارهای ضد اجتماعی و پرخاشگرانه در پسران محروم از پدر در مقایسه با دختران بالاتر است. در ایران نیز تحقیقاتی در زمینه برخی مسائل و مشکلات کودکان محروم از پدر صورت گرفته است. برای نمونه پژوهش خرامین و بوالهروی [۱۸] با هدف بررسی شیوع برخی اختلال رفتاری در کودکان محروم از پدر و عادی، نشان داد که میزان شیوع اختلال رفتاری در کودکان محروم از پدر بیشتر از کودکان عادی است. همچنین این بررسی نشان داد که بین دختران و پسران محروم از پدر در زمینه متغیرهای اضطراب، افسردگی و پرخاشگری تفاوت معنی‌داری وجود دارد. قهاری و همکاران نیز در سال ۱۳۸۲ در پژوهش خود به نتایج مشابهی دست یافتند [۱۹]. نیسی و همکاران [۸] در پژوهشی تحت عنوان مقایسه عملکرد تحصیلی، سلامت روانی و جسمانی دانش آموزان پسر فاقد و واجد پدر پایه اول دبیرستان‌های شهر اهواز، به این نتیجه رسیدند که بین دو گروه از نظر سلامت روانی و عملکرد تحصیلی تفاوت معنی‌داری وجود دارد. بدین معنی که سلامت روانی و عملکرد تحصیلی کودکان دارای پدر بالاتر از کودکان فاقد پدر می‌باشد. علاوه بر مطالعات انجام گرفته در رابطه با تأثیر فقدان پدر بر سازگاری و سلامت روانی کودکان و نوجوانان، پژوهش‌های

پرخاشگرانه. سوالات مقیاس‌های این پرسشنامه، به صورت سه گزینه‌ای کاملاً، معمولاً و اصلاً می‌باشد که به ترتیب نمرات دو، یک و صفر را دریافت می‌کنند. از مجموع نمرات مقیاس‌های رفتار پرخاشگرانه و رفتارهای قانون شکنانه، نمره کلی مشکلات برونی سازی شده بدست می‌آید. هنجاریابی این پرسشنامه، پس از انطباق‌های لازم به لحاظ زبانی، فرهنگی و اجتماعی روی نمونه ایرانی انجام شد. نتایج نشان داد که ضرایب آلفای مقیاس‌های سندرمی مبتنی بر DSM-IV در سطح رضایت بخشی قرار دارد و دامنه آن از ۰/۶۴ تا ۰/۸۱ است. روایی سازه و محتوای این پرسشنامه نیز در هنجاریابی ایرانی مورد تأیید قرار گرفته است [۲۵].

۲- پرسشنامه جمعیت شناختی: این پرسشنامه محقق ساخته حاوی اطلاعاتی همچون سن، جنس و وضعیت سلامت جسمانی کودک و سن و میزان تحصیلات مادر بوده است.

روند اجرای پژوهش: بعد از مراحل تشخیص و نمونه‌گیری، پرسشنامه فهرست رفتاری کودک (CBCL) توسط دانش آموزان گروه نمونه برای مادرانشان ارسال و تکمیل شد. همچنین معدل پایان سال دانش آموزان به عنوان ملاک عملکرد تحصیلی آنها از پرونده دانش آموزان مذکور استخراج گردید. از میان ۲۶۰ پرسشنامه‌ای که در اختیار آزمودنی‌ها گذاشته شد، ۲۰ پرسشنامه به دلیل کامل نبودن و افت آزمودنی‌ها، کنار گذاشته شد و مجموعاً ۲۴۰ پرسشنامه مورد بررسی قرار گرفت.

یافته‌ها

همانگونه که اشاره شد تعداد کل دانش آموزان شرکت کننده در پژوهش حاضر ۲۴۰ نفر می‌باشند که از این تعداد ۱۲۰ نفر در گروه محروم از پدر و ۱۲۰ نفر در گروه عادی هستند. جهت مقایسه اختلالات عاطفی رفتاری و عملکرد تحصیلی دو گروه کودکان محروم از پدر و عادی، میانگین نمره کلی اختلالات عاطفی رفتاری، مشکلات برون‌سازی شده، درون‌سازی شده و زیرمقیاس‌های مشکلات عاطفی - رفتاری و همچنین

آزمودنیها: روش پژوهش حاضر پس‌رویدادی بوده و جامعه آماری آن را کلیه دانش آموزان پسر و دختر ۷ تا ۱۱ ساله مقطع ابتدایی شهر تهران تشکیل می‌دهند. جمع آوری نمونه، در دو مرحله تصادفی و مبتنی بر هدف صورت گرفت به این شکل که در مرحله اول فهرستی از اسامی مدارس ابتدایی شهر تهران از آموزش و پرورش تهیه و سپس ۱۶ مدرسه (هشت مدرسه دخترانه و هشت مدرسه پسرانه) به صورت تصادفی از میان این مدارس انتخاب شدند. در مرحله بعد از میان دانش آموزان این مدارس، ۲۶۰ دانش‌آموز شامل ۱۳۰ نفر (۶۵ دختر و ۶۵ پسر) با میانگین سنی ۹/۶۸ و انحراف معیار ۱/۴۲ که پدرشان فوت کرده و مادر به تنهایی سرپرستی آنها را برعهده داشت و ۱۳۰ نفر از همکلاسی‌های آنها (۶۵ دختر و ۶۵ پسر) با میانگین سنی ۹/۴۸ و انحراف معیار ۱/۴۳ که با هر دو والدشان زندگی می‌کردند، به عنوان نمونه پژوهش برگزیده شدند. به این ترتیب با انتخاب گروه دارای پدر از میان همکلاسی‌های همان افراد گروه محروم از پدر، این دو گروه از لحاظ پایه تحصیلی و وضعیت اقتصادی اجتماعی همتا شدند.

مقیاس‌ها: مقیاس‌های مورد استفاده در این پژوهش، سیاهه رفتاری کودک^۱ (CBCL) و پرسشنامه جمعیت شناختی محقق ساخته می‌باشند. معدل پایان سال دانش آموزان نیز به عنوان ملاک عملکرد تحصیلی آنها استفاده شد. ۱- فهرست رفتاری کودک (CBCL): این پرسشنامه، یکی از فرم‌های نظام سنجش مبتنی بر تجربه آشتنباخ^۲ است که توسط یکی از والدین، بر اساس وضعیت کودک در شش‌ماه گذشته تکمیل می‌شود. در این پرسشنامه مقیاس‌هایی بر اساس اختلالات DSM-IV-TR تنظیم شده است که عبارتند از مشکلات انزوا / افسردگی، اضطراب / افسردگی، مشکلات بدنی، نارسایی توجه / فزون-کنشی، نادیده گرفتن قوانین و رفتارهای

^۱ - Child Behavioral Checklist

^۲ - Ashtenbakh System of Empirically Based Assessment

نارسایی توجه/ فزون کنشی و مشکلات رفتار هنجاری تفاوت معنی‌داری وجود نداشت. همچنین در پژوهش حاضر جهت مقایسه اختلالات عاطفی- رفتاری و عملکرد تحصیلی دخترها و پسرهای محروم از پدر، از آزمون t گروه‌های مستقل استفاده گردید. جدول ۲ در بر گیرنده نتایج یاد شده می‌باشد. نتایج جدول ۲ نشان می‌دهد که بین دخترها و پسرهای محروم از پدر در زیر مقیاس‌های مشکلات اضطرابی، به نفع دختران ($P < 0.01$) و نافرمانی مقابله‌ای، به نفع پسران تفاوت معناداری ($P < 0.01$) وجود دارد. اما در سایر متغیرهای مورد بررسی بین دو جنس تفاوت معناداری وجود ندارد.

میانگین معدل دو گروه بر اساس آزمون t گروه‌های مستقل مورد مقایسه قرار گرفت. جدول ۱ در بر گیرنده نتایج یاد شده می‌باشد. نتایج جدول ۱ نشان می‌دهد که بین کودکان محروم از پدر و عادی در نمره کلی اختلالات عاطفی- رفتاری ($P < 0.01$)، نمره کلی اختلالات برونی‌سازی شده ($P < 0.05$)، اختلالات درونی‌سازی شده ($P < 0.01$) و عملکرد تحصیلی ($P < 0.01$) تفاوت معناداری وجود دارد. همچنین بین دو گروه در زیرمقیاس‌های مشکلات عاطفی، اضطرابی، بدنی و نافرمانی مقابله‌ای ($P < 0.01$) تفاوت معناداری به دست آمد، اما در زیرمقیاس‌های مشکلات

جدول شماره ۱- مقایسه اختلالات عاطفی- رفتاری و عملکرد تحصیلی کودکان دو گروه محروم از پدر و عادی

متغیر	گروه	شاخص	میانگین	انحراف استاندارد	شاخص t	درجه آزادی
مشکلات عاطفی	عادی	۴/۵۹	۴/۵۴	* -۴/۹۶	۲۳۸	
	محروم از پدر	۷/۱۲	۳/۲۲			
مشکلات اضطرابی	عادی	۲/۸۷	۲/۵۱	* -۵/۰۵	۲۳۸	
	محروم از پدر	۴/۵۰	۲/۴۹			
مشکلات بدنی	عادی	۱/۱۸	۲/۱۳	* -۳/۷۶	۲۳۸	
	محروم از پدر	۲/۳۰	۲/۴۲			
مشکلات نافرمانی مقابله‌ای (ODD)	عادی	۴/۶۶	۳/۵۰	* -۳/۷۴	۲۳۸	
	محروم از پدر	۶/۴۷	۳/۹۶			
مشکلات نارسایی توجه/فزون کنشی (ADHD)	عادی	۲/۷۳	۲/۸۹	-۱/۳۴	۲۳۸	
	محروم از پدر	۳/۲۲	۲/۷۶			
مشکلات رفتار هنجاری (CD)	عادی	۳/۹۲	۵/۶۴	-۰/۸۳	۲۳۸	
	محروم از پدر	۴/۵۰	۵/۱۴			
نمره کلی اختلالات عاطفی- رفتاری	عادی	۱۹/۹۳	۱۷/۶۰	* -۳/۵۵	۲۳۸	
	محروم از پدر	۲۸/۱۰	۱۷/۹۶			
نمره کلی اختلالات برونی سازی شده	عادی	۱۱/۳۰	۱۰/۳۷	* -۲/۰۲	۲۳۸	
	محروم از پدر	۱۴/۱۸	۱۱/۶۰			
نمره کلی اختلالات درونی سازی شده	عادی	۸/۶۳	۸/۲۹	* -۵/۲۳	۲۳۸	
	محروم از پدر	۱۳/۹۲	۷/۳۱			
عملکرد تحصیلی	عادی	۱۹/۴۲	۰/۸۵	* ۳/۷۴	۲۳۸	
	محروم از پدر	۱۸/۸۲	۱/۸۵			

* $P < 0.01$

جدول شماره ۲- مقایسه اختلالات عاطفی- رفتاری و عملکرد تحصیلی دو جنس در کودکان محروم از پدر

درجه آزادی	شاخص t	انحراف استاندارد	میانگین	گروه		متغیر
				شاخص	شاخص	
۱۱۸	-۰/۲۸	۳/۴۹	۷/۰۳	پسر	مشکلات عاطفی	
		۲/۹۵	۷/۲۰	دختر		
۱۱۸	* -۴/۲۳	۲/۹۹	۳/۶۰	پسر	مشکلات اضطراب/افسردگی	
		۱/۳۶	۵/۴۰	دختر		
۱۱۸	۱/۳۲	۲/۹۹	۲/۶۰	پسر	مشکلات بدنی	
		۱/۸۰	۲	دختر		
۱۱۸	* ۲/۴۴	۴/۹۹	۷/۳۳	پسر	مشکلات نافرمانی مقابله‌ای (ODD)	
		۲/۲۶	۵/۶۰	دختر		
۱۱۸	-۰/۷۲	۳/۴۹	۳/۰۳	پسر	مشکلات نارسایی توجه/فزون کنشی (ADHD)	
		۱/۷۵	۳/۴۰	دختر		
۱۱۸	۱/۴۹	۵/۹۹	۵/۲۰	پسر	مشکلات رفتار هنجاری (CD)	
		۴/۰۵	۳/۸۰	دختر		
۱۱۸	۰/۴۲۵	۲۳/۹۸	۲۸/۸۰	پسر	نمره کلی اختلالات عاطفی- رفتاری	
		۸/۶۱	۲۷/۴۰	دختر		
۱۱۸	۱/۳۰	۱۴/۴۹	۱۵/۵۷	پسر	نمره کلی اختلالات برونی سازی شده	
		۷/۶۱	۱۲/۸۰	دختر		
۱۱۸	-۱/۰۲	۹/۴۹	۱۳/۲۳	پسر	نمره کلی اختلالات درونی سازی شده	
		۴/۱۱	۱۴/۶۰	دختر		
۱۱۸	-۰/۷۴	۲/۰۶	۱۸/۶۰	پسر	عملکرد تحصیلی	
		۱/۶۲	۱۸/۸۵	دختر		

* $P < .01$

بحث

عاطفی- رفتاری مبتلا هستند. این یافته با نتایج پژوهش‌های کری و همکاران [۱۶]، آلان [۹]، کاسن و همکاران [۱۰]، موت و همکاران [۱۱]، خداجیمی و حق شناس [۱۳]، خرامین و بواله‌ری [۱۸] و قهاری و همکاران [۱۹] همسو می‌باشد. این پژوهشگران نیز نشان دادند که میزان مشکلات و اختلال‌های رفتاری در کودکان محروم از پدر بیشتر از کودکان عادی است. در تبیین این یافته باید به این مسأله توجه داشت که حضور پدر نقش مهمی در رشد عاطفی- اجتماعی کودکان بر عهده دارد. روند وابستگی کودکان به پدران

فقدان پدر به اندازه نبود مادر می‌تواند در شکل‌گیری شخصیت کودک تأثیر عمده داشته و صدمات جبران‌ناپذیری را بر سلامت روانی وی وارد آورد. جهت کاهش دادن آثار روانی فقدان پدر بر کودکان و نوجوانان، لازم است شناخت علمی از آن کسب گردد. در همین راستا پژوهش حاضر با هدف مطالعه و بررسی اختلال‌های عاطفی- رفتاری و عملکرد تحصیلی کودکان ۷ تا ۱۱ ساله محروم از پدر و عادی شهر تهران طراحی و اجرا شد. نتایج پژوهش نشان داد که کودکان محروم از پدر بیش از کودکان عادی به اختلالات

از دیگر یافته‌های پژوهش حاضر وجود تفاوت بین دختران و پسران محروم از پدر در میزان مشکلات اضطرابی و نافرمانی مقابله‌ای می‌باشد. بدین معنی که میزان مشکلات اضطرابی در دختران محروم از پدر بیشتر از پسران و میزان مشکلات نافرمانی مقابله‌ای در پسران محروم از پدر بیشتر از دختران می‌باشد. این نتایج با یافته‌های ویلیامز و رادین [۱۷]، خرامین و بوالهروی [۱۸] و قهاری و همکاران [۱۹] همسو می‌باشد. خرامین و بوالهروی در پژوهش خود با هدف بررسی شیوع برخی اختلال رفتاری در کودکان محروم از پدر و عادی، به این نتیجه رسیدند که بین دختران و پسران محروم از پدر در زمینه متغیرهای اضطراب، افسردگی به نفع دختران و پرخاشگری به نفع پسران تفاوت معنی داری وجود دارد. قهاری و همکاران نیز در سال ۱۳۸۲ در پژوهش خود به نتایج مشابهی دست یافتند. برای تبیین این یافته باید توجه داشت که کودکان برای تنظیم متناسب پرخاشگری خویش نسبت به دیگران، نیازمند بزرگسالان مذكر می‌باشند، چیزی که اکثر کودکان فاقد پدر از آن محرومند. این مسأله در پسران محروم از پدر به شکل رفتارهای برونی‌سازی شده همچون مشکلات نافرمانی مقابله‌ای و سلوک و در دختران به شکل اضطراب و افسردگی خود را نشان می‌دهد [۱۲]؛ چراکه دختران در مقایسه با پسران بیشتر نگران کیفیت و بقای روابط بین‌فردی هستند، لذا از رفتارهایی که تأثیر منفی بر روابطشان با دیگران می‌گذارد، اجتناب کرده و هیجانات پرخاشگرانه و رفتارهای تضادورزانه کمتری را به نمایش می‌گذارند و بنابراین هیجانات پرخاشگرانه آنها به جای اینکه به شکل رفتارهای برونی‌سازی شده خود را نشان دهد به شکل مشکلات درونی‌سازی شده و به خصوص اضطراب و افسردگی بروز می‌کند [۲۶].

یافته دیگر پژوهش حاضر پایین بودن عملکرد تحصیلی کودکان محروم از پدر نسبت به کودکان عادی می‌باشد. این یافته با نتایج پژوهش‌های کوکسی و همکاران [۲۰]، نیسی و همکاران [۸]، اجینباخ و همکاران [۲۱]،

از دوران کودکی شکل گرفته و طی سال‌های بعد تشدید می‌شود. حضور پدر طی این سال‌ها در کنار کودک، منجر به رشد توجه و تمرکز، انضباط عاطفی و شناخت اجتماعی در فرزندان شده (پارک و همکاران، ۲۰۰۲) و به افزایش سازگاری و کاهش اضطراب، افسردگی و پرخاشگری در کودکان منجر می‌شود [۷].

پدرانی که در خانه حضور داشته و زمان بیشتری را با فرزندان خود می‌گذرانند و ارتباط نزدیکی با آنها دارند، دارای فرزندان با مشکلات رفتار درونی‌سازی شده و برونی‌سازی شده کمتر و رفتار اجتماعی مطلوبتری هستند [۴]. بنابراین از دست دادن پدر طی این سال‌ها می‌تواند لطمات جبران ناپذیری بر سلامت روانی کودکان وارد سازد و آنها را به انواع اختلالات عاطفی- رفتاری دچار کند. از سویی دیگر نتایج پژوهش حاضر نشان داد که بین دو گروه کودکان محروم از پدر و عادی، در ابتلا به مشکلات اضطرابی، افسردگی، مشکلات بدنی و اختلال نافرمانی مقابله‌ای به نفع کودکان محروم از پدر تفاوت معنی‌داری وجود دارد. این نتایج با نتایج بدست آمده توسط کاسن و همکاران [۱۰]؛ موت و همکاران [۱۱]، رنه [۱۵] و آلان [۹] همخوانی دارد. کاسن و همکاران [۱۰] و موت و همکاران [۱۱] در پژوهش‌های خود به این نتیجه رسیدند که فقدان پدر به بروز و تشدید مشکلات و اختلالات عاطفی- رفتاری و بخصوص افسردگی و اضطراب در آنها می‌انجامد. رنه [۱۵] نیز با بررسی ۶۴۲ کودک شش تا ۱۲ ساله که پدرشان غایب بود، نشان داد که پرخاشگری و اضطراب در گروه محروم از پدر شایع‌تر از گروه عادی می‌باشد. آلان نیز در پژوهش خود در سال ۲۰۰۰ به نتایج مشابهی دست یافت [۹]. در تبیین این نتایج می‌توان گفت که کودکان محروم از پدر عزت نفس، پشتکار و استقامت پایینی داشته و در برابر کوچکترین وقایع منفی زندگی و به تأخیر انداختن نیازها تحمل کمی دارند، لذا مهارت‌های مقابله اجتماعی آنها پایین‌تر بوده و در نتیجه احتمال بروز اضطراب و افسردگی و رخداد حالات عصبی و پرخاشگری در آنها بالاتر می‌باشد [۱۰ و ۱۱].

childrens social status. *Child Development*. 1995; (66): 255-271.

3. Lamb M. *The role of the father in child development 4th ed.* Wiley, Chichester; 2004.

4. Hurt E A, Hoza B, Pelham W E, Parenting, family loneliness, and peer functioning in boys with attention-deficit/hyperactivity disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2007; (35): 543-555.

5. Amato M E, Gilbreth J G. Nonresident fathers and children's well-being: A meta-analysis. *Journal of Marriage and the Family*. 1999; (61): 557-573.

6. Parke R D, McDowell D J, Kim M, Killian C, Dennis J, Flyr M R, Wild M N. Fathers' contributions to children's peer relationships. In C. S. Tamis LeMonda, & N. Carbrera (Eds.), *Handbook of father involvement: Interdisciplinary perspectives* (pp. 141-167). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum. 2002.

7. Earls F. The fathers not mothers. Their importance and influence with infant and young children. *Journal of psychiatry*. 1990; (29): 209-220.

۸. نیسی ع. ا. نجاریان ب. پور فرجی ف. مقایسه عملکرد تحصیلی، سلامت روانی و جسمانی دانش آموزان پسر فاقد و واجد پدر با توجه به نقش تعدیل کننده حمایت اجتماعی در پایه اول دبیرستانهای شهرستان اهواز. *مجله علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید چمران اهواز*. ۱۳۸۰؛ (۸) ۳ و ۴: ۸۶-۶۸.

9. Alan S. Dynamic underpinnings of father hungry as illuminated in 5-years old to puberty. *Psychoanalytic study of the child*. 2005;(2):227-245.

10. Kasen S, Cohen P, Brook J.S, Hartmark C. A multiple-risk interaction model: Effects of Temperament and Divore on psychiatric Disorders in children. *Journal of Abnormal Child Psychology*. 2003; (24): 121-150.

11. Mott F L, Kowaleski J L, Menaghen E G. Parental absence and child Behavior: Does a child gender make a Diffrence. *Journal of Marriage and Family*. 2004; (59): 103-118.

12. Minuchin P P, Bartlet A, Howes M. *The school as a contract for social development, Socialization Personality*. New York Wiley USA. 1993.

مک لاناها و سندفور [۲۳] و سیگل - رشتون و مک لاناها [۲۴] همسو می‌باشد. این پژوهشگران نیز نشان دادند که فرزندان خانواده‌های عادی از نظر پیشرفت تحصیلی به طور معنی‌داری برتر از فرزندان خانواده‌های تک‌والدینی (تنها مادر) هستند. در تبیین این مسأله می‌توان گفت که کودکان فاقد پدر عزت نفس پایین، انتظارات تحصیلی و کنترل فعالیت تحصیلی کمتری در مقایسه با کودکان دارای پدر و مادر تنی دارند [۲۲]، لذا این کودکان عملکرد بدتری در مدرسه داشته، نمرات پایین‌تری می‌گیرند و اعتماد به نفس تحصیلی پایین‌تری نسبت به کودکانی که با پدر و مادر واقعی زندگی می‌کنند، خواهند داشت [۲۴]. در مجموع نتایج پژوهش حاضر نشان می‌دهد که کودکان محروم از پدر نسبت به کودکان عادی بیشتر در معرض ابتلا به اختلالات و مشکلات روان شناختی از جمله اضطراب، افسردگی، مشکلات بدنی و مشکلات نافرمانی مقابله‌ای بوده و عملکرد تحصیلی پایینی دارند. این یافته‌ها ضرورت برنامه‌های پیشگیری و مداخلات درمانی را در فرزندان خانواده‌های فاقد پدر مشخص می‌نماید. هرچند که درمان اختلال‌های رفتاری بسیار مهم و ضروری است، اما ضرورت برنامه‌های پیشگیری به منظور جلوگیری از بروز اختلالات رفتاری از اهمیت بیشتری برخوردار است. بی‌شک کمک به کودکان با اختلال‌های رفتاری امری مهم و ضروری است، زیرا تداوم اختلال‌های عاطفی - رفتاری در فراخنای زندگی با شروع در دوره کودکی، اهمیت مداخله زودرس را نه تنها به منظور کاستن رنج کودکان و نوجوانان، بلکه با هدف پیشگیری از تبدیل شدن آن به طیف وسیعی از مشکلات روان شناختی در بزرگسالی تبیین می‌کند.

منابع

1. Darling N. Parenting style and its correlates. *Psychological Bulletin*. 1993; (113): 482-492.
2. Black B, Hocan A. Links between communication pattern in mother-child, father-child, and peer interaction and

24. Sigle-Rushton W, Mclanahan S. **Father absence and child well-being: A critical Review. Center for research on child well-being. 2002.**

۲۵. مینایی، ا. هنجار یابی نظام سنجش مبتنی بر تجربه آشنباخ. تهران: انتشارات سازمان آموزش و پرورش کودکان استثنایی. ۱۳۸۴.

26. Hoffenaar P J, Hoeksma J B. **The structure of oppositionality: Response dispositions and situational aspects. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2002; (43): 375-385.**

۱۳. خدارحیمی، س. حق شناس، ح. فقدان پدر و وضعیت بهداشت روانی گروهی از خانواده های تک سرپرست. دومین سمپوزیوم سراسری استرس. تهران: دانشگاه علوم پزشکی و خدمات بهداشتی درمانی ایران. ۱۳۸۰؛ ۶۵.

14. Herbert D. **The relationship between mutual family relations child psychopathology. Journal of child psychology and psychiatry. 1999; (39): 477-487.**

15. Rene C. **Alcoholic parent and father absent and behavioral disorders. Journal of Alcohol. 1998; (194): 387-398.**

16- Kari P L, Ritta K, Jouk L. **parents and childs. Journal of Adolescence. 1997; (186): 669-677.**

17. Williams E, Radin N. **Effects of father participation in child rearing twenty years follow-up. American Journal of the psychiatry. 1999; 69(3): 328-336.**

۱۸. خرامین، ش. ع. بوالهروی، ج. بررسی پاره ای از اختلالهای رفتاری کودکان محروم از پدر [پایان نامه کارشناسی ارشد روان شناسی بالینی]. انستیتو روانپزشکی تهران؛ ۱۳۷۳.

۱۹. قهاری، ش. مهری، ا. ه. بیرشک، ب. بررسی مقایسه ای برخی از اختلالات روانی در کودکان ۷ تا ۱ ساله شاهد، محروم از پدر، جانباز و عادی شهرستان چالوس. مجله علمی-پژوهشی دانشگاه علوم پزشکی مازندران. سال سیزدهم، ۱۳۸۲؛ ۴۱: ۸۱-۹۰.

20. Cooksey E C, Fondell M M. **Spending Time with His Kids: Effects of family structure on fathers and childrens lives. Journal of Marriage and the Family. 1996;(58): 693-707.**

21. Thompsons E. and etal. **Family structure and child well being: Economic resources, parental behaviors. social forces. 2003; (73): 221-242.**

22. Astore n m, Mclanahan S. **Family structure, parental practices and high school completion. American Sociological Review. 1991; (56): 309-320.**

23. Mc lanahan S, Sandefur G. **Growing up with a single parent: what hurts, what helps, Harvard university press, Cambrige, Massachisetts. 2001.**

